

Recensioner

Recensionsavdelningen är i år ovanligt mager, eftersom förra utgåvan av Svenskt Gudstjänstlivs årsbok (*Begravning*, TRO & TANKE 1998:6) försejades så mycket att en del recensioner hann införas redan där. Dessutom kommer, inför millenieskiftet, nästa års nummer att till stor del bestå av en sorts recensioner, nämligen sammanfattande artiklar om utvecklingen i årsbokens kärnämnen liturgik, homiletik, kyrkokonst och kyrkomusik.

Birgit Lindkvist Markström

BEXELL, OLOPH (red.)

**YNGVE BRILIOTH – HISTORIKER, TEOLOG, KYRKOLEDARE.
TEXTER, STUDIER OCH MINNEN**

Artos bokförlag, Skellefteå 1997, 372 s., ISBN 91-7580-159-0

Yngve Brilioth (1891–1959) hör till förgrundsfigurerna i svenskt kyrkoliv under 1900-talet. Någon riktig monografi över hans liv och gärning har ännu inte sett dagens ljus. Det är därför tacknämligt att Växjö stiftshistoriska sällskap tagit initiativ till det arbete som utkom alldeles mot slutet av 1997. På sällskapets uppdrag har Oloph Bexell samlat de skilda bidragen, redigerat boken och även författat inledningen.

Först får Brilioth själv komma till tals. Det första bidraget är nämligen ett nytryck av hans uppsats i STF:s årsbok 1944, "Svenskt 1400-tal", enligt Bexell "en av de mest lysande historiska essayer som skrivits på vårt språk". Man instämmer gärna i detta omdöme. Brilioth framstår f.ö. i allt sitt författarskap som en lysande stilist. Tyvärr störs framställningen av en rad tryckfel, vittnande om dålig korrekturläsning. Detta kännetecknar i alltför hög grad också många andra uppsatser, särskilt sådana som nytryckts.

Det andra bidraget av Brilioth själv utgörs av ett radioföredrag från 1937 över ämnet "Tiden och kyrkan". Mycket av vad som där sägs har stor aktualitet och låter oss se Brilioth som en framsynt kyrkoman. Analysen av just denna sida hos honom görs på ett utomordentligt förnämligt sätt av Carl Strandberg i bokens slutkapitel, "Brilioth som kyrkoledare". Det är inte utan att man skönjer en viss kongenialitet mellan Brilioth och Strandberg som analytiker av kyrkans situation i nutiden.

Även bokens tredje uppsats utgörs av ett nytryck, Sven Göransson's "Brilioth som kyrkohistoriker", ursprungligen publicerad i KÅ 1959 (Brilioth's dödsår). Här ges en utförlig redogörelse för Brilioth's omfattande författarskap och hans vetenskapliga metod. Inte minst intressant är skildringen av Brilioth's relationer till Linderholm och den totala brytning med honom som ledde till att Brilioth dels ansåg sig förhindrad att längre medverka i KÅ och dels i stället grundade Svensk teologisk kvartalsskrift. Relationerna till den anglikanska kyrkan skärskådas ingående, något som också sker i Ragnar Persenius och Peter Bexells uppsatser. Att Brilioth rönt ett påtagligt inflytande från "nyanglikanismen" är helt uppenbart. Inte minst har han fått upp ögonen för dess sakramentala fromhet, vilken utgör ett av incitamenten till hans epokgörande arbete "Nattvarden i evangeliskt gudstjänstliv" 1926. Även för Brilioth's utveckling som ekumen, har kontakterna med anglikanismen varit av stor vikt. Nattvardsboken visar bl.a. på ett för den svenska samtiden ganska ovanligt intresse för det liturgiska. Den vikt Brilioth fäster vid liturgin kommer även fram i "Predikans historia" 1945, där predikans första huvuddrag utgörs av det liturgiska – de båda andra är det exegetiska resp. det profetiska. Göransson menar att man i denna bok "möter samma av anglikanismen beroende betoning av fornkyrkan som i boken om nattvarden". Brilioth's sista arbete överhuvudtaget kom 1956 och bär rubriken "Vården om kyrkan". Detta är "hans testamente till Sveriges kyrka och folk", som Göransson så riktigt uttrycker saken. Tongångarna påminner i mångt och mycket om det som sades i radioföredraget 1937.

Helge Nymans artikel om "Brilioth och den praktiska teologin" är bokens kortaste avsnitt och tillför inte speciellt mycket nytt. Desto utförligare är de två följande uppsatserna: Ragnar Persenius "Brilioth som ekumen" och Peter Bexells "Brilioth's nattvardsteologi". De är var för sig mycket omfattande och uttömmande.

Persenius ger en kanske för många överraskande bild av Brilioth's intensiva engagement genom åren i det ekumeniska arbetet. Det fanns hos Brilioth ett drag av allmänkyrklighet – nära besläktat med hans svärfar Nathan Söderbloms – som befriade honom från snäv konfessionalism. Han kunde kritisera såväl ensidigheter hos Luther som individualistiska drag hos väckelserörelserna. Persenius ger ny belysning av Brilioth's samarbete med anglikanerna, inte minst beträffande närmandet av de båda "skolorna": den anglikanska Faith and Order och den av Söderblom skapade Life and Work. Det är uppenbart att Brilioth's insatser var av avgörande betydelse för tillkomsten av Kyrkornas världsråd och sedan även för dess fortsatta arbete. Brilioth, som varit engagerad redan i förberedelsearbetet till Life and Work, gjorde sin sista stora insats som ekumen 1954, då han satt som ordförande över Världskyrkorådets andra generalförsamling i Evanston.

Peter Bexells analys av Brilioth's nattvardsteologi börjar med hans insatser för nattvardsliturgins förbättring. Redan 1926 – samma år som nattvardsboken kom – hade Brilioth författat ett utkast till ny utformning av nattvards-

mässan. Det skulle dröja 60 år innan dessa Brilioths intentioner förverkligades, men redan i 1942 års handbok kan man spåra inflytandet från Brilioth: Sanctus flyttades till sin gamla plats direkt efter prefationen och följdes av en nattvardsbön, den av Brilioth författade "Lovad vare du, himmelens och jordens...". Viktig är Bexells iakttagelse: "Mer än någon annan enskild person under nittonhundratalet har Brilioth präglat formuleringar och strukturer i kyrkohandbokens utformning av Högmässan". Men Brilioth var inte bara teoretiker, han framträdde också som en ivrig förespråkare av nattvardslivets renässans. Redan 1924 hade han vid Allmänna kyrkliga mötet pläderat för nattvardslivets förnyelse. Två år senare kom den stora nattvardsboken, som i en tid med föga förståelse för nattvarden gav helt nya perspektiv på gudstjänstlivet. Till en bredare allmänhet spreds Brilioths nattvarvsförnyelseprogram i en liten uppbyggelseskraft i serien Småskrifter om kristendomen. Den betydelse broschyren "Nattvarden" fick, är omvittnad. Stort utrymme lämnar Bexell åt frågan om Brilioths syn på Kristi närvaro i nattvarden. Med nästan tröttande intensitet upprepar Bexell förhållandet att Brilioth bestämt avvisar lokaliseringen av denna närvaro till själva nattvardselementen. Det är, som Bexell uttrycker saken, "nattvardshandlingen snarare än nattvardselementen" som karakteriserar Brilioths syn på den heliga måltiden. Han kan därför inte heller anse att just instiftelseorden spelar en avgörande roll för realpresensen. Tvärtom, han avvisar denna tanke. Det var väl bl.a. av det skälet han ogillade elevationen. Han kunde också ganska bryskt avvisa den "sakramentalism" som han mötte t.ex. bland anglokatoliker och i svensk högkyrklighet. Men Brilioths nattvarvsfromhet står ännu mer främmande inför en reformert syn på elementen som enbart symboler. Det är påfallande, hur ofta den förment kylige Brilioth talar om nattvarden som upplevelse eller personlig erfarenhet.

Harald Blomstrand skriver om "Brilioth som författare" och delger "några språkligt stilistiska iakttagelser". Brilioths språkliga elegans uppmärksammades redan av de sakkunniga, när Brilioth 1928 sökte professuren i Lund. Hans ur språklig synpunkt mest lysande verk är utan tvekan "Den senare medeltiden 1274–1521" i serien Svenska kyrkans historia, skriven på Öst-rabo. Inte minst här kommer den "verbala musikalitet" till uttryck som Blomstrand så starkt fäst sig vid. Den bistre Brilioth kunde lätt uppfattas som humorfri, men i sina skrifter kunde han avslöja motsatsen. I sin kyrkohistoriska framställning kan Brilioth ge prov på ett utpräglat sinne för situationskomik. Blomstrand talar om "hans suveräna kvickhet".

De två följande bidragen är skrivna av två av Brilioths forna stiftsadjunkter: Pehr Edwall skildrar "Brilioth i Växjö stift" och Sture Rolfhamre "Brilioth i ärkestiftet". Edwalls bidrag har kanske mer karaktär av protokoll än av personlig levnadsskildring, vilket är synd. Man får inte alls den bild av Brilioths visitationer, som Edwall tidigare ibland kunde ge så livliga skildringar av. Inte minst den sidan får en stark belysning i Rolfhamres mycket personligt skrivna skildring av Brilioth i ärkestiftet. Intressant är det att läsa om

den beramade visitationen och dess efterspel i Närtuna-Gottröra 1952 hos den ultraliberale Douglas Edenholm, en av ledarna för Sveriges religiösa Reformförbund. Rolfhamre berättar också om Brilioths varma omsorg om gudstjänstlivet och hans iver för nattvardslivets förnyelse.

Rolfhamre kan vidare vittna om Brilioths kärlek till de medeltida kyrkorna i Uppland; besök i sådana kunde uppliva honom, inte minst sedan han i slutet av sin gärning drabbats av svår sjukdom.

Carl Strandbergs ytterst välskrivna uppsats om "Brilioth som kyrkolezare" har redan nämnts. Man kan mycket väl kalla den för ett utkast till den större Briliothbiografi som vi ännu väntar på. Strandberg ger relief åt mångsidigheten och bredden i Brilioths gärning som kyrkolezare. Det är närmast häpnadsväckande, hur mycket Brilioth hunnit med som forskare, författare, akademisk lärare och kyrkoman. Strandberg granskar bl.a. Brilioths inställning till den högkyrkliga rörelsen. Redan som domprost i Lund hade han kommit i kontakt med "Kyrklig förnyelse", och under sina tolv år i Växjö hade han på nära håll sett högkyrkliga prästers arbete för en liturgisk-sakramental förnyelse. När han 1950 skrev sitt herdabrev till prästerna i ärkestiftet hade han fått sådana perspektiv på högkyrkligheten att han kunde ge, ur sin synpunkt, slutgiltiga omdömen. Dessa präglas – såsom Strandberg uttrycker saken – av "märkbar men försiktig sympati". Särskilt starkt uttrycker han sin uppskattning av högkyrklighetens insatser för förnyelsen av nattvardslivet och bönelivet. Men gentemot återupptagandet av "för länge sedan avlagda kyrkobruk" anmäler han reservation. Det som Brilioth skrev 1950 förefaller mer aktuellt efter 50 år: maningen till "...trohet mot kyrkans lag och gällande ordning. Det gäller särskilt handbokens formulär för den offentliga gudstjänsten". Brilioth skulle ha känt sig mycket främmande inför t.ex. de temamässor och andra mer eller mindre självkomponerade gudstjänstordningar som nu tenderar att bli allt vanligare. Inte heller skulle han ha gillat den avvisande hållning mot högkyrkliga prästkandidater som nu upphöjts till regel. Han skriver: "Den tolerans som i andra fall sträckt sig mycket långt, då det gäller rörelser som intagit en negativ hållning till väsentliga delar av vår kyrkas arv, böra vi icke förvägra dem, som till äventyrs i somligas mening går för långt i sin nitälskan". Det kan vara lämpligt att låta Strandbergs sammanfattning få bilda slutvinjett till denna anmälan av boken om Yngve Brilioth:

Yngve Brilioths verk i Sveriges kyrka var avslutat. Han lämnade en kyrka i svår inre kris – en kris som förvärrades under år som skulle komma. Det är fåfängt att spekulera över om somligt kunnat vara annorlunda, om han fått ännu några år av tjänst och bevarade krafter. Men som vägledare kan han alltjämt fungera för den som vill lyssna. Mycket av vad han skrivit har förblivande aktualitet; det är en del av hans storhet.

Bengt Ingmar Kilström

EDSTRÖM, OLLE GÖTEBORGS RIKA MUSIKLIV

Skrifter från Musikvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet, nr 42. Göteborg 1997, 706 s., ill., notex., CD-bilaga, ISBN 91-85974-38-2. Beställs från: Musikvetenskapliga institutionen, Box 200, 405 30 Göteborg, fax 031-773 40 89.

Olle Edström, professor vid Göteborgs universitet, är verksam inom ett brett musikvetenskapligt fält. I hans rika produktion märks arbeten om jojk, äldre svensk schlager, Michael Jackson och nu senast STIM. På senare år har Edström alltmer ägnat sig åt brett upplagd, genreövergripande musikhistorieskrivning inom avgränsade områden, delvis med sociologisk och etnologisk inriktning.

Göteborgs rika musikliv är ett utomordentligt exempel på detta slag av framställning. Inom den angivna geografiska och tidsmässiga ramen är ambitionen uttalat heltäckande. Författaren vill, enligt baksidestexten, "berätta om all sång och musik i Göteborg under mellankrigstiden, 1919–39". "All sång och musik" betyder här inte bara musik i alla genrer, utan också alla miljöer där musik utövades eller klingade – från hemmet och gårdsplanen till konserthuset. Resultatet har blivit en på många sätt imponerande volym, drygt 700 sidor tjock, men ändå lättläst. Faktarikedomen balanseras av ett engagerande och ledigt – någon gång kanske väl ledigt – framställningssätt. Målgruppen tycks omfatta såväl forskarsamhället som en bredare allmänhet. Ett extra plus är CD-bilagan med Göteborgsinspelningar gjorda under mellankrigstiden (orgel- och kyrkomusik saknas dock).

Den egentliga beskrivande delen föregås av tre "förspe". I det första ges dels en socialhistorisk, dels en idéhistorisk bakgrund till mellankrigstidens musikliv, medan de övriga diskuterar (yrkes)musikernas sociala status och materiella förhållanden samt värderingen av olika slags musik. Övriga åtta kapitel är fördelade på tre huvudområden, betitlade "Vardagslivets musik", "Utelivets musik" samt "Utelivets särskilda musik". Den sistnämnda kategorin, som med sina fyra kapitel är den mest utförligt behandlade, omfattar det offentliga konsertlivet, främst orkester- och kammarmusik samt opera. Till "Utelivets musik" räknas dels musikutövning i andra – mer eller mindre – offentliga sammanhang, där musiken var en viktig ingrediens men inte själva huvudändamålet för verksamheten, dels amatörmusicerande i grupp (körer, orkestrar).

Musiken i kyrka och frikyrka, som alltså faller inom "Utelivets musik", har inte tilldelats något eget kapitel utan behandlas i kapitel 6 tillsammans med bl.a. gårdsmusik, Gustav Adolfsfirande och "fria körer". Undertiteln "Musik i kyrkor och på gator och torg" vittnar om kapitlets något disparata karaktär.

I inledningen till avsnittet om musik i olika "rörelser", främst de kristna samfundet, ges en översikt över samtliga församlingar i Göteborg. Här be-

rättas också om kyrkomusikers och körers ekonomiska villkor. Bland frikyrkoförsamlingarna tycks Betlehemskyrkan (Svenska Missionsförbundet) ha haft en särställning; med piporgel, anställd högskoleutbildad musiker, framstående kör och en betydande konsertverksamhet. Andra frikyrkor fick vanligen nöja sig med harmonium och icke-professionella musikledare. Avsnittet om frikyrkornas musik tar också upp spänningen mellan olika musikstilistiska ambitioner: traditionell enkel durvisa kontra anknytning till kyrklig och konstmusikalisk tradition. Frälsningsarméns musik förekommer i frikyrkoavsnittet, men ägnas också ett eget avsnitt, vilket motiveras med att repertoarvalet i kombination med det utåtriktade arbetssättet gjorde att arméns musik mer än andra samfunds kom att beröra gemene man. Hornmusikens stilistiska och genremässiga särprägel framhålls förtjänstfullt. Musiker skolade i Frälsningsarmén gjorde också viktiga insatser i uppbyggnaden av andra frikyrkors musikverksamhet.

Musiklivet i den katolska församlingen behandlas ytterst kortfattat, men tycks ha varit av betydande omfattning; med kör och orkester anförda av en anställd professionell musiker och ett rikt musicerande såväl inom liturgins ram som vid särskilda konserter.

Avsnittet om Svenska kyrkan (av Edström oftast kallad "statskyrkan") behandlar, om än kortfattat, en rad aspekter på kyrkans musik, från församlingssång till kyrkokonserter med passioner och oratorier. Dessutom ges en översikt över samtliga organister i Göteborgsförsamlingarna under perioden. Kyrkokörernas verksamhet i det gudstjänstliga sammanhanget berörs dock inte. Att införandet av 1937 års psalmbok enligt samtida vittnesbörd inte uppfattades som "revolutionerande", tillskriver författaren en försiktighet i inledningsskedet från församlingarnas sida. En väl så viktig förklaring torde dock ha varit att den nya psalmboken i sig själv var synnerligen återhållsam i fråga om förnyelsetendenser. Den schartauanska gammalkyrkligheten (av författaren felaktigt betecknad som "lågkyrklig") anges ha haft en återhållande inverkan på den konsertanta kyrkomusiken; samtidigt tycks dock åtminstone några kyrkor ha haft en betydande konsertverksamhet.

Att kyrkomusikerna även vid sidan av den kyrkomusikaliska verksamheten hade stor betydelse för musiklivet framgår av att flera av dem nämns i andra avsnitt i boken, som dirigenter för "fria körer", pianister (även i nöjessammanhang), kompositörer, recensenter m.m.

Kyrkomusiken har ingalunda någon tyngdpunkt i *Göteborgs rika musikliv*, vilket inte hindrar att här finns åtskilligt matnyttigt att hämta även på detta område. Dock förefaller behandlingen av Svenska kyrkan väl knapphändig; bl.a. är avsaknaden av musikideologiska aspekter påfallande i jämförelse med frikyrkoavsnitten. Ingenting sägs om t.ex. den begynnande orgelrörelsen eller om hur de teologiska skiljelinjerna inom stiftet återspeglades i repertoarvalet. Här kunde Göran Blombergs avhandling om orgelrörelsen ha gett viktiga uppslag. Annars torde Svenska kyrkans något

styvmoderliga behandling i stor utsträckning kunna förklaras av det otillfredsställande forskningsläget. När det gäller frikyrkomusik, stöder sig Edström i stor utsträckning på Hans Bernskiölds och Gustav Kjellgrens arbeten; för Svenska kyrkans del saknas ännu studier av motsvarande bredd och inriktning för den aktuella perioden.

Sverker Jullander

GÖRANSSON, HARALD KORAL OCH ANDLIG VISA I SVERIGE Norstedts 1997

Med boken *Koral och andlig visa i Sverige* har svensk publik fått en informativ och översiktlig introduktion till den andliga sångens utveckling i vårt land ur ett musikaliskt perspektiv. De långa perspektiven sätts i centrum. En snabb översikt över hymnens allra äldsta tid för fram till en presentation av vad som under medeltiden skedde med församlingssången i gudstjänsten och den andliga folksången utanför kyrkan. Framställningen av reformationstiden koncentrerar sig framför allt på att ge en rimlig bild av under vilka villkor församlingssången växte fram och vad som egentligen sjöngs. Ett viktigt avsnitt – som dessutom är författarens personliga huvudintresse – är stormaktstiden. Här blir framställningen också fylligare. Det beror inte enbart på författarens egen inriktning, ty det var ju då som stora och viktiga saker i den svenska församlingssången verkligen började hända. Utvecklingen fram mot *Koralpsalmboken 1697* beskrivs – och den boken får ett eget avsnitt. Författaren råds inte att kalla den utveckling som *Koralpsalmboken* inledde för ”psalmsångens guldålder”.

Kort därefter inträffade en ”revolution”. Det var 1700-talspsalmsången som i sin utjämnade och långsammare sångstil visade upp ett annat ansikte. Författaren försöker förklara varför: strävan efter högtidlighet och värdighet i gudstjänsten, den stigande läskunnigheten, att man började sjunga efter psalmboken – man läste inte så fort på den tiden – samt organisters ovana vid orgelspelet. Sådana faktorer kan ha medverkat till det ”revolutionära” skeendet. Samtidigt lämnade just detta långsammare sångsätt utrymme för ytterligare utsirningar och folkliga improvisationer, framför allt i lantsocknar där orgel saknades.

Nu blandade sig också en annan tradition i leken, nämligen den pietistiska sången, särskilt företrädd av material hämtat från *Freylinghausens Geist-reiches Gesangbuch*, från 1704 och följande, samt i Sverige representerad av sångböcker som *Mose och Lamsens Wisor*, *Andeliga Wijisor Om Hwargehanda Materier*, *Sions Sånger* och *Sions Nya Sånger*. Särskilt viktigt är att

författaren visar att den melodiska allsidigheten var betydligt större än man haft klart för sig.

En ur materialsynpunkt svårhanterlig period är naturligtvis 1800-talet. Att på några få sidor söka sammanfatta allt det rika skeende som då utvecklade sig är naturligtvis inte lätt. En viktig startpunkt är förstås den nya psalm- och koralboken som kom 1819/20. Författaren gör där det viktiga påpekandet att Haeffners insats inte får bedömas ensidigt och negativt, utan utifrån den situation i vilken denne gjorde sina bearbetningar. Klart är att Haeffners krav ställde diktarna inför problem; samtidigt bidrog Haeffners insats till att komma till rätta med fenomen som faktiskt fanns, inte bara i landsortskyrkor utan också i kyrkor med mera kvalificerad kyrkomusikalisk personal till förfogande. Klart är att den kyrkliga koralssången i gudstjänsterna hade en svår tid fram mot mitten av 1800-talet, vilket inte enbart berodde på koraltraditionen som sådan, utan minst lika mycket på att kyrkogångstraditionen i Svenska kyrkan inte var så obruten som man ibland föreställer sig.

Mot denna tradition ställs så det som senare skulle komma att betecknas som frikyrklig tradition. Det är en förtjänst hos Harald Göransson att han tar denna tradition på allvar och ger en bild av den framväxande andliga sången utanför det strikt kyrkliga sammanhanget. Man möter här de mest framträdande personligheterna, Lina Sandell och Oscar Ahnfelt t.ex. Det framgår också att den andliga sången musikaliskt var betydligt mer sammansatt och varierad till sin stil än vad man lätt kan få för sig.

Svenska kyrkan började efterhand också inse sångens betydelse för det kyrkliga livet. Prosten Johan Dillner gjorde en insats genom sin siffer(not)skrift och konstruktionen av instrumentet psalmodikon. Biskop Ullman, och så småningom Kyrkosångens Vänner, arbetade på att förbättra församlingssången och kyrkomusiken, inte minst i anknytning till folklig tradition och mot bakgrund av romantikens stilideal.

Kom så det spännande 1900-talet. Nu skulle koralens "höggradiga åderförkalkning" (biskop Gustaf Aulén) brytas upp till förmån för en aktivare församlingssång. Inspirationen från unglyrkorörelsen och ett försiktigt närmande till den frikyrkliga, andliga sången blev element i denna utveckling. Psalmbokstillägget 1921 och psalmboken 1937/koralboken 1939 bildade andra milstolpar i detta. Det mest spännande är ändå den utveckling som ledde till *Kyrkovisor* 1960, försökshäftena under 1960-, 1970- och 1980-talen samt slutligen *Den svenska psalmboken* 1986.

Det säger sig självt att författaren, inom ramen för det långsiktiga historiska perspektivet, inte kunnat göra en detaljerad framställning. Då hade boken tappat sin poäng. Boken skall bedömas utifrån det viktiga med den, nämligen att vi fått en sammanhängande framställning i ett rimligt omfångsrikt band, där man kan följa de viktigaste utvecklingstendenserna. Inte minst är det väsentligt att vi fått en framställning som sätter den *musikaliska* utvecklingen i centrum. Mot bakgrund av vad vi sett av närmande

mellan text och musik i det psalmboksarbete som ledde fram till 1986 års psalmbok, är det en nödvändig presentation som Harald Göransson nu givit och som fyller ett verkligt behov.

Bokens användbarhet ökar högst väsentligt genom att den kompletteras med en CD-skiva med högklassiska inspelningar av olika exempel från olika tider. Skivan samspekar väl med texten; exemplen går lätt att finna och skivan blir därför en lätthanterlig och viktig komplettering till den lästa framställningen. I boken finns också rikligt med illustrationer och not-exempel, vilket ytterligare ökar bokens användbarhet.

Man kan undra hur det är att skriva en bok, där man själv varit så involverad som författaren här faktiskt varit. Göransson vet om problemet och har medvetet hållit en låg profil. Vet man hur mycket Harald Göransson faktiskt betytt i den kyrkomusikaliska utvecklingen i nutid, så ger man honom gärna ett erkännande för att han inte låtit detta prägla framställningen. Man kan möjligen säga att hans erfarenheter som forskare kring stormaktstiden i så fall givit just detta avsnitt en större plats. Man kan emellertid lika gärna säga att Göransson lyckats visa att det hände mer under 1600-talet på kyrkomusikens område än vi riktigt varit medvetna om – och det är i så fall en viktig, positiv insats.

Detta skall i sin tur ses i ljuset av framställningen av reformationstiden. 1500-talet har ju gärna setts som den tid då den kyrkliga församlingssången bröt igenom. En högre grad av problematisering av detta så viktiga skede i den svenska församlingssångens historia hade inte skadat; här står åsikt mot åsikt och frågan är om sanningen ligger någonstans mittemellan eller i ett helt nytt synsätt?

I framställningen av 1900-talet kunde kanske den sång som utmärkte den kyrkliga barn- och ungdomsrörelsen, manifesterad i sångböcker som *Psalmer och sånger för barn*, *Kyrklig sång* och *Sjungom*, fått en något klarare markering. Det hände faktiskt viktiga ting som förberedde för en aktivare församlingssång innan *Kyrkovisor för barn* och *Kyrkovisor* kom, även om det är riktigt att de senare kom att beteckna ett verkligt genombrott, sett i ljuset av den utveckling som ledde till psalmboken 1986. Likaså kunde det eumeniska perspektivet ha betonats mer; det var ju ytterligare ett viktigt element i utvecklingen mot psalmboken 1986.

Den CD-skiva som bifogas är, som framgått, musikaliskt mycket högklassig. Man kan emellertid fråga sig om det inte kunde givits något eller några exempel från de inspelningar som faktiskt gjorts av folklig tradition istället för nyinspelningar – det hade ytterligare breddat den kyrkomusikaliska representativiteten och givit en fördjupad bild av vad som sig i det kyrkomusikaliska livet tilldragit haver.

Jag har själv använt Göranssons bok i undervisningen. Det har visat sig att just kombinationen mellan goda historiska översikter på ett lättillgängligt språk – innehållsrika och ibland spännande – och möjligheten att direkt kunna musikaliskt illustrera, gör Göranssons material till ett funktio-

nellt redskap i undervisningen. Generöst med register underlättar arbetet. Men en sammanfattning på tyska kan man naturligtvis diskutera i vår engelskdominerade tid!

Sven-Åke Selander

[Denna recension har tidigare publicerats i Kyrkohistorisk årsskrift, men meddelas här som ett led i att göra Göranssons bok känd för en bred läsekrets.]

HIPPOLYTOS, DEN APOSTOLISKA TRADITIONEN. ÖVERSATT OCH KOMMENTERAD AV ANDERS EKENBERG

Katolska Bokförlaget, Uppsala. 1994. 104 s., ISBN 91-85530-13-1

Vid en teologisk tillbakablick på 1900-talet, hör nog till det allra mest glädjande den ökade samsynen över konfessionsgränserna i fråga om eukaristins (nattvardens) teologiska innebörd och liturgiska gestaltning. Vägen dit har i hög grad gått via ett intensifierat studium av tidiga kristna källor. Bland de skrifter som ger ett viktigt vittnesbörd om den eukaristiska bödens gestaltning, är det rubricerade från början av 200-talet, som nu föreligger i översättning med insiktsfulla kommentarer av Anders Ekenberg. Det ligger ett intensivt forskningsarbete bakom denna utgåva; det handlar inte bara om att översätta en föreliggande text utan om att genom textkritiskt arbete bestämma vilken text som skall översättas. Skriftens grekiska original har nämligen gått förlorat, varför den måst rekonstrueras från delvis fragmentariska andrahandskällor. En rad forskare har där gjort viktiga insatser före Ekenberg, men denne tar själv ställning i omdiskuterade frågor.

Skriften är en typisk kyrkoordning, och man skall inte vänta sig inslag av förkunnelse eller teologi. Det handlar om att bygga upp en församlingsstruktur.

En huvuddel rör ämbeten och tjänster – man ser t.ex. att det tredelade ämbetet håller på att stabilisera sig. I en dopliturgi finns den tidigaste kända förlagan till apostoliska trosbekännelsen. Den eukaristiska bönen är som sagt viktig, men tyvärr finns inga upplysningar i övrigt om hur söndagsgudstjänsten var utformad.

Det är sparsamt med översättningar till svenska av tidiga kristna skrifter, och man tar tacksamt emot denna mycket noggrant och kunnigt redigerade utgåva.

Ragnar Holte

INGEBRAND, SVEN

SWENSKE SONGER 1536. VÅR FÖRSTA BEVARADE EVANGELISKA PSALMBOK

Acta Universitatis Upsaliensis. 1998

Sven Ingebrand, förre Karlstadsbiskopen, räknas till våra främsta kännare av reformatorn Olavus Petri och hans psalmdiktning. Alltsedan sin första större uppsats i ämnet 1952, har Ingebrand gång efter annan återvänt till Olavus Petri, och nu har han – alltså efter nära femtio år! – samlat sig till en grundlig genomgång av Olavus stora psalmverk från 1536, "Swenske songer eller wisor nw på nytt prentade, förökade och under en annan skick än tillföre vtsatte". Titeln anger att denna vår första helt bevarade psalmbok inte är den allra första – vi känner till åtminstone ett fragment av en tidigare psalmbok från 1530, vars innehåll endast kan rekonstrueras. Säkert har det funnits ytterligare någon.

Med sin bok vill Ingebrand först besvara frågan, vilka krav man ställde på dessa psalmer. De skulle vara skrivna på ett "förståndeligt mål", d.v.s. på svenska, vidare skulle de undervisa om Guds välgärningar och slutligen skulle de vara grundade i Skriften. Svaren finner han både i Olavus övriga skrifter och i företalet till psalmboken. Så går författaren över till avhandlingens huvuddel, granskningen av de 47 psalmerna i Swenske songer.

Framför allt gäller det då att undersöka vilka psalmer som kan vara översatta, resp. bearbetade eller rent av nyskrivna av Olavus. Här är det bara att böja sig för författarens stora kunnighet. Med grundlig historisk överblick, vetenskaplig noggrannhet och teologisk skärpa undersöks här psalm efter psalm. Inte sällan fastslås Olavus som författare där forskningen förut varit tveksam, och psalmkommittén får sina slängar på grund av, enligt författaren, onödiga frågetecken vid Olavus namn i vår nuvarande psalmbok. Såvitt denne anmälare förstår, har Ingebrand här skapat ett standardverk rörande denna viktiga första psalmbok, varifrån sedan allt psalmarbete i fortsättningen har utgått.

Härtill vill jag endast foga några småanmärkningar. Författaren säger sig sällan beröra musiken till dessa psalmer, vilket är lite synd, eftersom musiken ibland kan förklara eljest svårförståeliga förlopp i psalmhistorien, men han har naturligtvis känt sin begränsning därvidlag. Han påstår nu att det först 1586 förekommer några noter i psalmböckerna. Ja, i 1586 års psalmbok finns faktiskt ett par långa notslingor till latinskt och svenskt Credo, men det är också allt. Däremot finns det fyra i noter utskrivna koraler i ett tillägg till 1772 års psalmbok, för att inte tala om de många utskrivna hymnmelodierna i samlingar som "En liten sångbok" vid mitten av 1500-talet. Och i övrigt kan man gissa sig till rätt mycket med ledning av senare koralböcker. Just på tal om Credomelodin i Höghandskriften, påstås Folke Bohlin mena att den härrör från Wittenbergsångboken 1524, men det är just vad Bohlin

påstår att den inte gör – tvärtom tycks den ha tydliga förbindelser med nordtysk tradition. Också i fråga om ”Gud vare oss barmhärtig” kunde detta nordtyska beroende bevisas av att den melodi som på 1500-talet användes hos oss, först förekommer hos den engelske prästen Coverdale. Han vistades 1528–29 och några år framåt i norra Tyskland och tog där upp en rad koralmelodier som han sedan publicerade. Luther begagnade däremot den wittenbergiska melodin som 1937 också infördes hos oss.

Författaren är lite otydlig i sitt förhållande till nutida tyska psalmböcker, vartill han ofta hänvisar. Han påstår t.ex. att hymnen *Christe qui lux* förekommer i ”den nuvarande tyska psalmboken”, som han kallar Evangelisches Kirchengesangbuch. Den nuvarande tyska psalmboken, som antogs av de flesta tysktalande protestanter i stora delar av Europa år 1993, heter inte så. Den heter Evangelisches Gesangbuch – en ändring av inte oväsentlig betydelse. I den förra tyska psalmboken stod den nämnda hymnen i två olika översättningar och med två olika melodier, men i den nuvarande finns bara en kvar och det är inte den översättning som vi har och inte heller den melodin.

På tal om de gamla hymnerna, så hade de ju från början ofta rätt svåra gregorianska melodier som naturligtvis användes så gott det gick under 1500-talet. Längre fram, då hymnerna blev mer jämställda med vanliga församlingspsalmer, blev det ofta inte möjligt att behålla dessa melodier. Harald Vallerius räddade t.ex. hymnen ”Nu är kommen vår påskafröjd” genom att 1697 förse den med den utmärkta melodi av Crüger som vi nu har – den fanns visserligen redan tidigare, i slutet av 1600-talet, men användes i regel inte till den texten. Vallerius gjorde flera sådana musikaliska räddningsförsök men alla lyckades inte så bra, vilket kan ha bidragit till att även texterna försvunnit ur senare psalmböcker.

En annan underlig historia är knuten till pingstpsalmen ”Kom helge Ande, Herre god”. Av obegripliga skäl bytte Vallerius den fyraradiga textens i Sverige använda originalmelodi mot en femradig, vilket hade till följd att en versrad, den tredje, hela tiden måste upprepas. Detta olycksaliga byte bestod ända till 1937, men i sista stund räddades den gamla fina melodin i ett tillägg allra sist i 1939 års koralbok. Om så inte hade skett, är det möjligt att vi för framtiden berövats denna centrala psalm!

Psalmen ”Gud vare lovad och högeliga prisad” sägs ha bearbetats grundligt av Geijer och Wallin, ”tydligt mest för att behålla melodin”. Här måste jag sätta ett frågetecken. Hoeffners egendomliga motvilja mot daktylisk meter fick Wallin att göra om rytmen till stampande jamber, ”Gud va're lo'vad och' av hjär'tat pri'sad”, vilket ju knappast var till fördel för den gamla glada melodin, som vi lyckligtvis fick tillbaka 1986.

Till sist undrar jag varför Ingebrand helt bortser från att Olavus ”Minne i brudahusen” är en kraftig bearbetning av en gammal medeltida skålvers till Sankta Anna, alla förstfödorskors skyddshelgon; en visa som ännu långt in på 1500-talet måste ha sjungits i brudahusen, trots Olavus bearbetning och

Laurentius Petris skarpa påminnelser. Den gamla texten kan ses hos Emil Liedgren och i min bok "Koral och andlig visa".

Nå, trots att psalmkommittén ofta förebrås för att ha suddat ut eller satt frågetecken för Olavus namn i vår nya psalmbok, slipper man det vanliga gnället om bearbetningarna i den nya psalmboken. Tvärtom överöses Olov Hartman och Anders Frostenson ideligen av det högsta beröm. Dock stavas Olov Hartman inte Olof som det står på flera ställen; inte heller stavas Britt G som Hallquist Hon hette Hallqvist. Och Luthers medarbetare hette inte Wahlter utan bara Walter.

Slutligen ägnas ett par kapitel åt källorna och framför allt åt användningen av psalmerna i gudstjänsten. Ingebrand påstår, som så många andra, att både den svenska mässan 1531 och dess förebild, den döberska Nürnbergmässan, var *lästa* mässor. Detta kan dock diskuteras. Vad menas förresten med läst mässa? Vi kan ju på goda grunder anta, som Ingebrand också gör, att psalmerna i 1536 års psalmbok till stor del var avsedda att sjungas i mässan. Blir det då inte en sjungen mässa? Däremot är författaren välgörande återhållsam i sin syn på frågan, om detta också betydde församlingsång.

Det påstås till sist att nästa helt bevarade psalmbok efter 1536 var 1567 års, men då glömmes författaren den av Arthur Malmgren 1965 utgivna psalmboken från 1562.

I en tabell längst bak i boken ges en översikt över *Swenske songers* väg genom våra psalmböcker. Där är det besynnerligt att de nytestamentliga cantica inte nämns i 1937 och 1986 års psalmböcker. Inte heller Te Deum är nämnd under 1937, fast den fanns där i flera versioner. Under nummer 18 är siffrorna förskjutna ett steg åt höger, vilket kan vålla undran. "Gud vare lovad" är inte nämnd under 1986, liksom inte heller Pro pace (eller är den bearbetningen alltför grundlig?).

Jag hoppas att min vän Sven Ingebrand inte tar illa upp för att jag räknat upp alla dessa små misstag, utan inser att detta grundar sig på en önskan att radera ut en rad onödiga fel ur en i övrigt förnämlig framställning!

Harald Göransson

PEGELOW, INGALILL (red.)
TING OCH TANKE – IKONOGRAFI PÅ LITURGISKA FÖREMÅL
Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Handlingar. Antikvariska serien – fyrtioandra delen. Stockholm 1998, 348 s. 257 bilder, ISBN 91-7402-278-4, ISSN 0083-6761

Denna rikt illustrerade volym i Antikvariska serien utgörs av föredrag framlagda vid det 15:e nordiska symposiet för ikonografisk forskning i Undersvik, 21–26 september 1996. Det är glädjande att en vidgad krets av intresse-

rade så snabbt kan få tillgodogöra sig det som en trängre krets – som en symposieskara alltid utgör – har kunnat dela med varandra.

Jag skulle dock önska att det funderats över vilka de presumtiva läsarna är. De tryckta föredragen i boken – tjugoen till antalet – föregås nämligen av endast ett kort förord, s. 7, där symposiets tema motiveras på elva korta rader; Ikonografi på liturgiska föremål. Där skrivs med all rätt: "I själva verket är det först i den fungerande liturgien, i sig en levande 'bild', som allt får sin rätta plats". Man kan, som recensent, naturligtvis med lite småaktighet tillåta sig undra över hur runstenarna och deras kors – det sista föredraget i boken, vilket jag senare återkommer till – kommer in i ett liturgiskt sammanhang.

Vad som däremot vore önskvärt, är en – om än minimal – presentation av vilka de olika författarna till föredragen är, om de är aktiva forskare, om de är etablerade eller doktorander i början av sin forskningskarriär, i vilken forskningstradition de står. Alla vet kanske inte – utom i en liten, trängre krets – vem den ena eller den andra författaren är, vid sidan av kända namn som Jan Svanberg och Mereth Lindgren för att nu bara ta ett par exempel. I det här sammanhanget saknar jag Bengt Stolts namn.

De tjugoen föredragen tar till behandling upp olika liturgiska föremål, som enligt förordet inte har varit i den ikonografiska forskningens sökarljus. Nu är detta väl en sanning med mycket stor modifikation, eftersom ikonografien på exempelvis dopfuntar och medeltida tideböcker inte har varit bortglömd. Om inte annat, påminner ju litteraturlistorna efter föredragen om detta förhållande. Däremot äger det sin riktighet när det gäller exempelvis dopänglar, som också Inga Lena Ångström Grandien påpekar i sitt föredrag, "Barockens dopänglar och Thorvaldsens".

Varje föredrag avslutas med en kort resumé på engelska. Litteraturförteckningar i slutet på åtta artiklar saknas däremot, vilket gör att man får leta i respektive notförteckning – något som inte är att föredra. Kunde inte redaktören ha ålagt alla bidragsgivare denna för läsaren arbetsbesparande överblick: att ha med både notförteckning och litteraturförteckning?

Det går naturligtvis inte att i en kort recension gå igenom alla de tjugoen föredragen som, vad jag kan finna, håller en god kvalitet. De väcker många tankar och fördjupar på många sätt upplevelsen av kyrkorummet med dess många inventarier. I dag tycks förståelsen av ett inventariums funktion och betydelse ha ökat och det blir alltmer sällsynt att man behandlar det isolerat som ett utställningsföremål på museum. Dock kan man inte, anser jag, som Härdelin i en recension i Kyrkohistorisk Årsbok 1998 av Signums nya Konsthistoria – banden om den romanska och gotiska konsten – uteslutande se det liturgiska skeendet som enda förklaringsmodell. Härdelin anger, s. 205, följande programförklaring: "Eftersom kyrkorna ovedersägligen byggdes, utrustades, pryddes och invigdes för att tjäna som rum för firandet av de i Kristus sammanfattade frälsningsmysterierna och för att bereda de troende för livet i den kommande himmelska tidsåldern, vore det

rimligt, att den kyrkliga arkitekturen och konsten studerades just i och utifrån det funktionssammanhang som är det huvudsakliga, om inte rent av det enda, skälet till deras existens.” Mot en sådan snäv syn kan man läsa Jan Svanbergs föredrag om Trydefuntens tolkning. Här rör det sig inte om de ”i Kristus sammanfattade frälsningsmysterierna”, utan om kyrkopolitik i mycket krass bemärkelse.

Också funktionsanalysen, såsom Svanberg utför den, kan ge helt nya och spännande infallsvinklar på de inventarier som har skänkts eller tillkommit som inlägg i en kyrkopolitisk verklighet.

Ett av de många föredrag i boken som tilltalar mig är Monica Klass ”Den gudomliga stolan”, som ställer fram Sigrafs Grötlingbofunt ur en ny synvinkel. Ofta tycker man sig ha blivit färdig med ikonografen hos dessa funtar, som flera forskare snillrikt har skrivit om. Men så upptäcker Klass en detalj, nämligen en stola som Elisabet bär och Klass sätter den i samband med den stola som Maria bär, upptäckt av Roosval men fram till i dag icke kommenterad. Klass sätter det hela in i ett ikonografiskt sammanhang på temat Det Gudomliga Prästerskapet. Det är en lärd och läsvärd artikel.

Det sista föredraget, ”Korset med makt att binda det synliggjorda osynliga” (Man kunde tänka sig en mer klargörande titel!) av Lisa Nyberg, börjar med ett konstaterande av att missionärerna under 1500-talets intensiva, katolska expansionsperiod brukade bära ett mindre kors eller krucifix fäst med en lös rem runt handleden. Detta förhållande, säger författaren, är ”bekant” och hänvisar till en fotnot som man naturligtvis omedelbart uppsöker för att ta reda på något nytt som man förut inte har känt till. Men i fotnoten sägs bara att handledskors inte skall förväxlas med korsförsedda radband! Man blir alltså lite förbryllad när hela föredraget tar sin utgångspunkt i något som inte beläggs och som är huvudpunkt i skildringen av runstenskorsen. I detta föredrag finns också exklusiva fackuttryck som borde ha förklarats, eftersom man inte kan begära att den genomsnittliga läsaren skall vara införstådd med varje ämnes fackuttryck, t.ex. tä, rangel eller goden.

Trots några små påpekanden enligt ovan, bör det ha framgått att den svenska medeltidsforskningen är att gratulera till denna symposierapport. Man kunde önska att Almquist & Wiksell International i Stockholm, som har hand om distributionen, skulle göra mer reklam för en så kvalitetsmässigt god produkt.

Lars Djerf

SVENSK MUSIKHISTORISK BIBLIOGRAFI FÖR 1993

Svensk musikhistorisk bibliografi för 1993 har tillsänts oss av Statens Musikbibliotek, som nu finns i Bonnierhuset och förut låg vid Nybrokajen under det kända och anrika namnet Kungliga Musikaliska Akademiens bibliotek. Flytten och besvär med databasen har orsakat förseningen.

Bibliografen omfattar såväl böcker som artiklar i musiktidskrifter. Av de tjugofem rubrikerna kan nämnas: 2. Musikvetenskap, 4. Musikestetik, musikkritik och musikpsykologi, 5. Musiksociologi och musikjuridik, 8. Musikteori och uppförandep Praxis, 10. Musik och text, 11. Musikgeografi, 12. Musikhistoria, 18. Vokalmusik, 20. Religiös musik och 23.–25. Biografi.

Denna nyttiga bibliografi kommer troligen att fortsättningsvis endast vara tillgänglig, men då dygnet runt, på <<http://www.libris.kb.se>>.

Birgit Lindkvist Markström

TESCH, STEN (red.)

MARIAKYRKAN I SIGTUNA. DOMINIKANKONVENT OCH FÖRSAMLINGSKYRKA 1247–1997. MINNESSKRIFT MED ANLEDNING AV 750-ÅRSJUBILEET

Sigtuna museers skriftserie 7, Stockholm. 1997, 96 s., ISBN 91-973069-2-4

Jubileumsskriften om Mariakyrkan har som första huvudrubrik *Arkeologi och byggnadshistoria*. De två första uppsatserna är skrivna av museichefen, fil.dr. Sten Tesch. Den inledande studien handlar om "Maktpolitik och kyrkobygge" och söker ge en bild av Sigtuna vid tiden för dominikanernas ankomst dit. Här behandlas bl.a. ordens etablering i Norden och en rad exempel ges på tidiga konvent. Det är förvånande att så viktiga konvent som Sigtunas närmaste grannar i Västerås och Strängnäs inte nämns.

Författaren avvisar mycket bestämt den gamla uppfattningen om att Sigtuna skulle ha förstörts 1187 och ger ganska övertygande bevis för att staden fört en blomstrande tillvaro under hela 1200-talet och första hälften av 1300-talet. Det var först digerdöden som ca 1350 förvandlade Sigtuna till en relativt obetydlig ort. Direkt felaktigt är påståendet att Vreta kloster skulle ha grundats av cistercienserna. Som Kjell Kumlien övertygande visat i *Historisk tidskrift* 82 (1962) tillhörde nunneklostret, grundat alldeles i början av 1100-talet, benediktinorden. Det var först efter cisterciensernas etablering i Alvastra och Varnhem som systrarna i Vreta övergick till den reformerade ordensgrenen. Det måste också sättas frågetecken inför påståendet att t.ex. de uppländska stenkyrkorna från början varit privata. Exemplet från Viby visar snarast ett undantag från regeln att kyrkorna uppfördes

av sockenmännen själva (jfr. Gerhard Hafströms arbeten!). I sitt följande bidrag ger Tesch en mycket utförlig beskrivning av de arkeologiska undersökningarna i och kring Mariakyrkan.

Härnäst ger Fredrik Styrfält en detaljerad redogörelse för konventskyrkans byggnadshistoria och raden av förändringar och restaureringar genom seklen. Vid den senaste restaureringen 1966–71 fick kyrkan fristående altare, ordentligt murat och inte flyttbart. Mariakyrkan blev härigenom en av de första kyrkorna i landet där firandet av mässa *versus populum* blev regel.

Under rubriken *Inredning och inventarier* ges en presentation av skilda inventarier och deras roll i gudstjänsten. I avsnittet *Dop och dopfunt* skildrar Lennart Karlsson doppraxis och dopritual från fornkyrklig tid och framåt. Någon tidpunkt för införandet av vattenbegjutning i stället för neddoppning kan inte exakt anges, eftersom något koncilium eller dylikt aldrig utfärdat direktiv härom. Bildtexten i den avslutande färgbildsserien till en i S. Råda 1493 målad dopscen kan därför diskuteras. Man kan alternativt tänka sig att det i funten upprättstående barnet(?) vattenbegjuts.

Tesen om en egen funtverkstad i Sigtuna är intressant.

Inger Estham beskriver med känd sakkunskap den i kyrkan bevarade, senmedeltida korkåpan som också får stort utrymme bland färgbilderna.

Åke Nisbeth skildrar kyrkans glasmålningar, av vilka en ruta är medeltida, några från mitten av 1600-talet och en modern.

Jerk Alton, som 1969 knöts till kyrkan som arkitekt för restaureringens slutetapp, har skrivit bokens "slutvinjett": Mariakyrkan – paradisetts port. Han ger en djupt inlevd skildring av kyrkorummets insida, av dess sakrala och eskatologiska betydelse. Så blir boken om Mariakyrkan inte bara en jubileumsskrift; den ger också liturgiska och estetiska perspektiv på det helgade rummet och dess mission.

Bengt Ingmar Kilstrom